

Шарабидин кызы А., Макамбаева Д.И.

КОММЕРЦИЯНЫН ӨНҮГҮШҮНҮН АЙРЫМ БИР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Шарабидин кызы А., Макамбаева Д.И.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КОММЕРЦИИ

Sharabidin kyuzy A., D.I. Makambaeva

SOME PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF COMMERCE

УДК:371.56.12

Макалада коммерция укугунун дүйнөлүк өнүгүү этаптары, коммерциянын учурдагы абалы, өнүгүүнүн жолдорун жана айрым көйгөйлөр туурасында көргөзүлгөн.

В статье рассматривается мировой этап коммерческого право, настоящее положение и проблемы коммерции.

This article is devoted to the world stage of commercial right and the semi lardy the real position and problems of commerce.

Коммерциянын белгилери алгачкы коомдо эле пайда болгон, башкача айтканда мал чарбасы менен алектенгендер, кол өнөрчүлөр, жер иштетүүчүлөр өз ара бири-бири менен товарларды алмаштыруу менен сода сатыкты жүзөөгө ашырышкан.

Коммерция сөзү латын тилинен алынып, биздин тилге которуп айтканда «соода» дегенди түшүндүрөт. Соода-сатык иш аракети экономиканын эң негизги өзөгү деп айтса жаңылыштык кетпейт. Себеби коммерция ишмердигинен түшкөн пайдалар экономиканын өсүп-өнүгүүсүнө чоң өбөлгө болот.

Америка, Европа, Франция жана Германия өлкөлөрүндө «соода» укугу деп аталса, ал эми бизде «коммерция укугу» деп айтылат. «Коммерциялык укуктун дүйнөлүк өнүгүү этабы: Италия, Франция, немец мезгилдеринде коммерция бир топ өнүгүүлөргө жетишкен жана биринчилерден болуп соода-сатык ишмердиги дениз каттамдары аркылуу товарларды ташуу менен пайда болгон. Бул мезгилдер ичинде соода-сатыкка байланыштуу мыйзамдар кабыл алынган»¹⁹⁷.

«Коммерциялык укук – бул товарды өндүрүүдө, керектөөчүлөргө жеткирип берүү боюнча мамлекеттик жана комплекстүү укуктук нормаларды, жарандык укуктук нормалардын бир тармагы болуп эсептелинет».

Биздин өлкөбүздө да көбүнчө мал чарбасы жана айыл чарбасы менен алектенгенге байланыштуу, жогоруда айтылгандай алар да бири-бири менен өздөрүнүн өндүргөн продукцияларын алмаштыруу менен соода-сатык ишмердигин жүзөгө ашырышып, жашоо кечиришкен. Негизинен, товар алмашуунун негизинде коммерция келип чыгып, негизги ишмердиктин булагы болуп калды.

Мисал катарында айтып өтсөк: 19-кылымдын аягында майда товардык кол өнөрчүлүк менен катар, капиталдык чакан жеке иштетүүчү ишканалар пайда боло баштаган, андан кийин көмүр кендерин изилдеп

жана иштетүү жанданган, сатыкка чыгарылган, кийинчерээк фабрика-завод тибиндеги ишканалар иштей баштаган. Кооперация жөнүндө мыйзам кабыл алынып, өзүнчө чарба күтүүнү каалагандарга мүмкүнчүлүк ачылган, дыйкан жана фермерлердин чарба түрүндөгү кооперативдер түзүлүп, пайда көрүү жана товар өндүрүү боюнча ишмердүүлүк жүргүзүшкөн. Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан кийин комплекстүү экономикалык кайра куруу программасын ишке ашырууга киришкен. Республикада экономикалык, коммерциялык системанын жаны принциптери турмушка ашырылып, көпчүлүк баалар эркин коюлган, андан кийин улуттук жаны акчасы-сомду пайдалана баштаган жана республикада тез арада менчиктештирүү иштери жүргүзүлдү. Ошонун арасында соода-сатык иш аракеттери да бир топко жолго коюлду.

Кыргыз республикасы 1998-жылы 14-октябрда «Бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна» толук түрдө мүчө болуп кирген жана мүчө болгондон кийин көп өлчөмдө, арзан баада товарлар келе баштаган. Коммерцияга байланышкан бир топ мыйзамдар кабыл алынган, бирок коммерция мамлекеттик денгээлде өтө эле өнүгө алган эмес. Себеби биздин мамлекетибизде завод-фабрикалар анчейин өнүгө алган эмес, тескерисинче көп завод-фабрикалардын ишмердүүлүгү токтоп калган.

Коммерция мамлекеттин экономикасына чоң таасир берет, экономика көбүнчө соода-сатыкка байланыштуу болот, ошол себептен биздин республикада анча өнүкпөгөндүгүнө байланыштуу, экономикабызда чет өлкөлөргө салыштырмалуу өтө эле жогорку денгээлде өнүккөн эмес. Азыркы учурда ички соода-сатык ишмердиги бир аз болсо да өз нугуна түштү деп ойлойм. Ички соода жөнүндөгү концепцияны иштеп чыгуу максатка ылайыктуу, анда экономиканы акыл-эстүүлүк менен структуралык кайра куруу максатында чекене, дүң соодалардын милдеттери так аныкталууга тийиш.

Соодаишимамлекет тарабынан эмес, жеке ишкерлер тарабынан ишке ашырылып жатат. Ошондуктан, соода аз натыйжалуу тармакка айланды, анда мыйзамдуу иш улам барган сайын криминалдык мамилелерге түшүп баратат. Сырттан мыйзамсыз товарлардын келип жатышы өкүнүчтүү.

Азыркы учурда коммерция мамлекет тарабынан эмес саналуу гана ишкерлер пайда көрүп, иш жүргүзүп жатышат. Ишкер-ишмердиктин бирдик түрүн өзүнө камтыйт. Өндүрүш, курулуш ж.б. Бизнес – оной пайда табуунун булагы болгон жумуш. Ишкердүүлүк жана коммерциялык түшүнүктөрдүн айырмасы мыйзамда так көрсөтүлгөн эмес

¹⁹⁷ Овечкин А.П. Коммерческое право М.: 2008. С.10

Мамлекет тарабынан завод-фабрикалар курулуп, жарандарыбызды жумуш орундары менен камсыз кылса, мамлекетибиз да, жарандарыбыз да пайда көрүп, мамлекетибиздин казынасы да толуп, жашоочуларыбыз да жакшы жашоо кечиришмек. Тилекке каршы азырынча бизде андай деңгээл байкала элек.

Жеке ишкерлер өндүргөн товарлар сапаты жагынан жакшы, коншу өлкөлөр канааттанып жатышат, бирок товардын саны жагынан өтө эле көп өндүрүлө элек, аз өлчөмдө гана өндүрүлүп жатат.

Азыркы учурда «товарды өндүрүүчүлөрдөн, керектөөчүлөргө жеткирип берүү менен алектенген ишкерлер, ортомчулар деп саналат»¹⁹⁸. Негизинен коммерциялык укуктун субъектилери болуп ортомчу ишкерлер соода-сатык ишмердигине чон салымын кошуп келишүүдө. Бул ортомчу ишкерлердин да бир канча түрлөрү бар. Мисал катары айтсак дистрибьютер, брокер жана дилер сыяктуу. Булар мамлекеттер жана соода мамилелерин түзүүчү фирмалар же жеке жактар болуп эсептелет. «Эмгек, коммерция жана ишкердүүлүк бири-бирине өтө жакын түшүнүктөр. Ишкердүүлүк-товарларды жана көмөк көрсөтүү иштерин өндүрүүдөгү бардык фирмалар үчүн зарыл болгон башкаруу жана уюштуруу ыкмаларын түшүнөбүз. Ишкер адам бардык бардык аталган үч өндүрүш факторлорун бириктирет»¹⁹⁹. Иш ийгиликтүү болсо пайда табат, тескерисинче болсо чыгымга учурайт.

Ишкерлер, ортомчулар өндүрүлгөн товарларды керектөөчүлөргө ыңгайлуу шартта жеткирип беришет жана ошонун эсебинен пайда табышат. Ортомчулар негизинен товар өндүрүүчүлөр менен керектөөчүлөрдүн ортосундагы далдалчы десек да болот. Себеби ортомчулар товар керектөөчүлөр кандай товарларга муктаждыгын, канча өлчөмдө жана кайсыл товарга талап көп болуп жаткандыгын товар өндүрүүчүлөргө буюртма берип турушат,

Ортомчунун буюртмасы боюнча товар өндүрүүчүлөр продукцияларын өндүрүшүп, ортомчулар аркылуу сата алышат. Товар керектөөчүлөр да өздөрүнө керек болгон товарларды, буюртмаларды өздөрүнө ыңгайлуу шарттарда ала алышат. Товар рыногунда өндүрүлгөн жана сатылуучу товарлар сөзсүз түрдө мамлекеттик стандартка жооп бериш керек жана мамлекеттик каттоодон өтүш керек. «Стандарт-норма, үлгү дегенди түшүндүрөт, окшош башка объектилерди салыштырууда баштапкы негиз катары кабыл алынган үлгү, эталон, модель болуп эсептелинет. Объектиге нормалардын эрежелердин, талаптардын комплексин белгилейт жана аны компотенттүү органдар бекитет»²⁰⁰. Ортомчулар жана товар керектөөчүлөр сөзсүз түрдө, биринчиден товардын сапатына жана мамлекеттик каттоодон өткөндүгүнө көңүл буруусу абзел. Товар өндүрүүчүлөр, ортомчулар жана товар керектөөчүлөр өздөрүнүн коопсуздугу үчүн товардын, продукциянын кандай жерде өндүрүлгөндүгүнөн

баштап, сапатына жана кандай жайларда сатылып жаткандыгына абдан көңүл буруусу зарыл. «Эгерде өндүрүлгөн продукция сапаты жагынан начар болуп, керектөөчүлөргө зыян келтире турган болсо, товар өндүрүүчүлөр жана ортомчулар мыйзам тарабынан жоопко тартылышат»²⁰¹.

Ошондуктан товар өндүрүүчүлөр, ортомчулар пайда табууну гана көздөбөстөн керектөөчүлөрдүн коопсуздугун биринчи орунга коюулары абзел жана мамлекеттик каттоодон өтүүсү зарыл. Андан кийин мамлекет тарабынан такай текшерилип, көзөмөлдөнүп жана мамлекет тарабынан товар өндүрүүчүлөргө, ортомчуларга жана керектөөчүлөргө жакшы шарттарды түзүп бериш керек. Өндүрүлгөн товарды ыңгайлуу жана жакшы жайларда, ирээти менен сатылууга мамлекет сөзсүз түрдө көзөмөл жүргүзүп турууга тийиш. Эгерде мамлекет тарабынан жакшы көзөмөлдөнүп жана жакшы шарттар түзүлсө, биринчиден мамлекетке, товар өндүрүүчүлөргө, керектөөчүлөргө жана ортомчуларга да пайдалуу болмок. Мына ошондо гана керектөөчүлөр сапаттуу товарлар менен камсыз болмок. Ошондой эле мамлекет тарабынан ыңгайлуу товар өндүрүлүүчү жайлар курулуп, сапаттуу жана көп өлчөмдө өндүрүлсө, мамлекетибиз тез арада өнүккөн алдынкы өлкөлөрдүн катарына кирет деп ойлойм. Себеби биздин өлкө мээлүн алкакта жайгашкан, аябай жаратылышы кооз жана кен байлыктарга бай, ишкердүүлүк жүргүзгөнгө ыңгайлуу. Мен ишенем биздин өлкөбүз эң бай өлкөлөрдүн катарына кошулат жана соода-сатык ишмердиги өнүгүп, кыргызстандын товарлары дүйнөдө сапаттуу товарлардын ордун толуктайт жана өнүккөн өлкөлөрдүн катарына кошулат.

Азыркы учурдун талабына ылайык бизнес, ишкердик менен алектенүү көпчүлүк жарандарыбыздын ишменен камсыз болуп, ишмердик жүргүзүүгө өтө ыңгайлуу учур.

Демек коммерциянын өнүгүүсү боюнча айтып өттүк. Негизинен соода-сатык ишмердиги күнүмдүк турмушубузда ардайым колдонулат, ошондуктан коммерциянын өсүп-өнүгүүсү баарыбыз үчүн пайдалуу жана зарыл.

Адабияттар:

1. КРнын граждандык кодекси. Бишкек. 26. 1999.
2. Закон «О коммерческой тайне» 10.04.1998.
3. Мусакожоев Ш. «Экономика энциклопедиялык окуу куралы» – Бишкек, 2003. С.350.
4. Коммерческое право. Учебник под ред. А.П. Овечкин – М.: 2008.

²⁰¹ Кыргыз Республикасынын граждандык кодекси 1-2 бөлүм.

¹⁹⁸ Мусакожоев Ш. Экономика энциклопедиялык окуу куралы. Бишкек. 2003 С.23.

¹⁹⁹ Овечкин А.П. Коммерческое право М.: 2008. С.10

²⁰⁰ Мусакожоев Ш. Экономика энциклопедиялык окуу куралы Бишкек 2003 С.350.

Рецензент: к.филос.н. Аблазов К.